

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh330>

KURULUŞ DEVRİNDE NİZÂMİYE MEDRESELERİNİN MÜDERRİSLERİ

Bekir BİÇER*

Özet

İslâm toplumlarının en önemli eğitim kurumları medreselerdir. Sistemli ilk eğitim kurumları olarak medreseler Büyük Selçuklular devrinde Nizâmülmük tarafından Nizâmiye medreseleri adıyla kurulmuştur. Bu çalışmada kuruluş devrinde Nizâmiye medreselerinin müderrisleri konusu ele alınacaktır. Nizâmiye medreselerinin meşhur müderrisleri kimlerdir, hangi öğrenciler burada eğitim görmüş ve daha sonra aynı medresede müderris olmuştur, müderris olmanın şartları nelerdir, kimler müderris olabilir, müderrislerin tayin, terfi ve tenziline kim karar verir, Nizâmiye medreseleri vakfiyelerinin özellikleri nedir, eğitim programları nasıldır, medreselerin İslâm dünyasına ne türden katkısı olmuştur gibi sorulara cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Nizâmiye Medresesi, Nizâmülmük, Müderris, Vakıf*

Lecturers of Medreses of Nizâmiye in the Period of Establishment

Abstract

Medreses are the most important educational institutions for Muslim societies. Being the first systematic educational institutions, Medreses were established by Nizamülmük at Great Seljuks era under the name of medrese of Nizâmiye. In this work the subject of the lecturers of medreses of Nizâmiye in the period of establishment is to be dealt with. And answers to the following questions are also to be sought: Who are the well-known lecturers of Medrese of Nizâmiye? Which students studied there and then became a lecturer at the same medrese? What are the terms and conditions of being a lecturer? Who can be a lecturer? Who decides to promote, appoint or downgrade the lecturers? What are the characteristics of medrese of Nizâmiye foundation? How do

---

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi SBBF Tarih Bölümü.

their programmes work? What kind of contribution did they make to the Muslim World?

Key Words: *Medrese of Nizâmiye, Nizâmülmülk, lecturer, foundation*

İslâm toplumlarının en önemli eğitim kurumları medreselerdir. Sistemli ilk eğitim kurumları olarak medreseler Büyük Selçuklular devrinde Nizâmülmülk tarafından Nizâmiye medreseleri adıyla kurulmuştur. Bu çalışmada kuruluşları aşamasında Nizâmiye medreselerinin müderrisleri konusu ele alınacaktır. Nizâmiye medreseleriyle ilgili birçok çalışma yapılmışsa da medreselerde görev yapan müderrisler ve öğrenim gören öğrenciler hakkında yeterince araştırma yapılmamıştır. Bu çalışmada Nizâmiye medreselerinin meşhur müderrisleri kimlerdir, hangi öğrenciler burada eğitim görmüş ve daha sonra aynı medresede müderris olmuştur, müderris olmanın şartları nelerdir, kimler müderris olabilir, müderrislerin tayin, terfi ve tenziline kim karar verir, Nizâmiye medreseleri vakfiyelerinin özellikleri nedir, eğitim programları nasıldır, medreselerin İslâm dünyasına ne türden katkısı olmuştur gibi sorulara cevap aranmıştır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin meşhur veziri Nizâmülmülk kendi adıyla Nizâmiye medreselerini kurmuştur. Nizâmülmülk, Siyasetnâme adlı eserinde Sultan Melikşah'a şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Padişaha, din işlerini araştırıp farz ve sünnetleri korumak ve Allah'ın emirlerini yerine getirmek, din âlimlerine hürmet etmek, nafakalarını Beyt'ül-mâldan ayırıp tayin etmek, zâhid ve âbidlere saygı göstermek vaciptir. Bunu şöyle yerine getirir: Din âlimlerini haftada bir veya iki defa sarayına davet eder. Allah'ın emirlerini, Kuran'ı Kerim'in tefsiri ile Hadis-i Nebevi'leri onlardan işitir, yine onların ağzından geçmiş peygamber ve padişahların hikâye ve kıssalarını dinler. Bu durumda gönlü dünya gailisinden kurtulur, aklını ve kulağını onlara terk ederek münazara yapmalarını emreder. Anlamadığı hususları, olayın tetkikini ve nasıl olduğunu anlayıncaya kadar tekrar tekrar sorar. Hiçbir şeyi içine atmaz. Bir müddet böyle yapınca onun için âdet olur. Çok kısa zamanda İslâm'ın temel kurallarını öğrenir ve ezberler.

Böylece din ve dünya işlerinin yolu, alınacak doğru tedbirler onca bilindiğinden, hiçbir dinsiz veya bid'at ehli onu doğru yoldan ayıramaz. Kesin görüşlü olup adalet ve cezada isabetli kararları artar. Memleketindeki boş şeylerle uğraşma ve bidatler ortadan kalkar. Elinden büyük işler gelir. Zamanında devletindeki fitne, şer ve fesat unsurları ortadan kalkar. Doğrular kuvvetlenerek bozguncular kaybolur. Dünyada iyi olarak anılır, ahirette kurtuluş

bulur, derecesi yükselir ve sayısız nimetlere ulaşır. Zamanın insanları da ilim elde etmeye daha çok çalışır.”¹ Bu tavsiyeler Nizâmülmülk’ün Nizâmiye medreselerini hangi amaçla kurduğu sorusuna cevap olabilecek mahiyettedir.

Nizâmülmülk’ün sultana yaptığı öğütte vezirin dünya görüşü ve din algısı net bir şekilde görülmektedir. Vezir, sultanın Allah’a ve halka karşı görevlerini, ilim öğrenmenin gereğini, âlimlere nasıl davranması gerektiğini, devletin dayanması gereken temel esasları kısaca İslâm devlet geleneğini ve eğitim felsefesini veciz bir şekilde ifade etmiştir. Hatta sultana nasihat etmekle yetinmemiş, ilim öğrenme işini bizzat kendisi medreseleri aracılığıyla sistemli bir hale getirmeye çalışmıştır.

Nizâmülmülk’ten çok önce İslâm dünyası eğitim kurumlarıyla tanışmıştı. Erken dönemlerde Müslümanlar mescitlerde ya da mescitlerin yanına inşa ettikleri hücrelerde temel dini bilgileri öğretiyor ve öğrenebiliyordu. İslâm dünyasında hicri ikinci yüzyıl ortalarından itibaren âlimler etrafında ders halkaları oluşmaya başlamıştı. Bu ders halkalarının ilk örnekleri Medine ve Şam’da görülmüştü. Bu ders halkaları Müslümanlar arasında ilk okullaşma örnekleri olarak kabul edilmiş ve zaman içinde medrese ismi kullanılmıştır. Hatta bu medreselerin her biri zamanla birer ekol-mektep halini almıştır. Fıkhî ve îtikâdî mezheplerin çoğu bu şekilde doğmuş veya yaygınlaşmıştır.

Kurumsal anlamda bilinen ilk medrese, İmam Ebu Hafs Buhari (H. 150-217) zamanında Buhara’da tesis edildi ve ayrıca bu fakih etrafında fikri bir hareket başladı. İlerleyen yıllarda başta Ebu Velid Hasan b. Ahmed Nişabûri eş Şâfiî Medresesi (H. 349), İbni Hayyan Medresesi (H.350) gibi medrese örnekleri yaygınlaşmaya başladı. H. 391 yılında Şam’da Sâdiriyye Medresesi inşa edildi. İmam Ebu Hanife’nin türbesinin yanında Ebu Sad b. Müstevfâ Medresesi kuruldu. Gazneliler eğitime çok önem verdiler. Nişabur valisi Nasır b. Sebüktekin zamanında Nişabur’da Sadiyye Medresesi kuruldu. Sonra medrese inşâ hareketi bu tarihlerden itibaren şark vilayetlerinde hızla yayılmaya başladı. Özellikle Maverâünnehir bölgesinde çok sayıda medrese kuruldu. Hatta medreselerde öğrenciler için ders kitapları hazırlandı ve ikametleri için yurtlar yapıldı.² Aynı dönemde Fâtimiler de Kahire’de el-Ezher Medresesi’ni kurmuşlardı. Şii ve Bâtiniler İslâm coğrafyasında kurdukları medreseler aracılığıyla düşüncelerini halka daha kolay ve etkili bir şekilde aktarabiliyordu.

¹ Nizâmülmülk, Siyasetnâme, (Çev. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul 1987, s. 91, 92.

² Ali Muhammed Sallâbî, Devleti Selâçika, Beyrut, 2008, s. 299 - 302, Ziya Kazıcı, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul 1996, s. 231.

Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in veziri Ebu Nasr Amid'ül- Mülk Kundûrî, Şii-Mutezili görüşlere sahipti ve özellikle Eş'ari'lere karşı amansız bir mücadeleye girişmişti. Bu yüzden çok sayıda Sünnî âlim takibâta uğramıştı.³ Sultan Alparslan zamanında Hasan b. Ali b. İshak el- Tûsi (lakabı Nizâmülmülk) Selçuklu Devleti'ne vezir olmuştu. Sultan Alparslan ve Nizâmülmülk devletin temel politikasını belirleme ve yürütme konusunda birlikte hareket etmişti. Bu politikanın sonucu olarak Sünnî âlimler için sıkıntılı dönem bitmişti.

“Nizâmülmülk, âlim, dindar, cömert, âdil, yumuşak huylu, suçluları bağışlayan ve az konuşan bir insandı. Meclisi; kurrâlarla, fakihlerle ve Müslümanların liderleriyle, hayırlı ve salih insanlarla dolup taşardı.⁴ Vezir âlim bir insandı. Fukâha ile ilmî meseleleri konuşurdu. Usûl ve fûru'da âlimlerle istişare ederdi. Hadisçi değildi ama hadis rivayet edecek derecede hadis bilirdi. Ebu'l- Kasım Kuşeyri, İshak Şîrâzi ve İmam'ül Haremeyn ondan hadis nakillerinde bulunmuştu. Vezir adına çok sayıda kitap tasnif edilmişti. İmam'ül-Haremeyn hutbede Nizâmülmülk'ü; “Cömertlerin efendisi, dinin ve dünyanın destekçisi, ümmetin öncüsü, kalem ve kılıcın hizmetkârı” şeklinde tavsif etti. Vezir dini ilimleri ihya etti. İlim ehlini destekledi ve himaye etti. İlim pazarı onun zamanında ayağa kalktı. Vezirin ölüm anında bile yanında fukâha, fukâra ve sûfiler vardı.⁵

Sultan Alparslan'dan sonra hükümdar olan Sultan Melikşah da halka karşı adalet ve ihsan yolunu tutmuş, âlimleri, şeyhleri bol bol nimetleriyle desteklemeye devam etmişti. İmam'ül- Haremeyn onun çağında yetişen değerli bilginlerdendi. Saltanat dergâhına gelen bütün âlim ve filozoflara büyük ikramlarda bulunmuştu. Melikşah tam yirmi sene bu şekilde hüküm sürmüştü.”⁶

Sultan Alparslan, Sultan Melikşah ve Vezir Nizâmülmülk zamanında Selçuklu Devleti Sünnî bir karakter kazandı. Devletin siyasi, askeri ve mâli alanda teşkilatlanmasında vezir belirleyici bir unsur oldu. Vezir, Sünnî bir Müslüman ve hamâset sahibi bir insandı. Vezir; medreseler, mescitler, ribatlar,

³ Abdülkerim Kuşeyri, Kuşeyri Risalesi, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 2003, s. 14.

⁴ İbnü'l- Esir, el- Kâmil Fit-Tarih, (Çev. A. Özaydın), c. X, İstanbul 1987, s. 180. Benzer tespit ve övgüler Safedî, Salahaddin Halil b. Aybeg (764/1363), Kitab el-Vâfi bi'l-Vefayât, tahkik, Ahmed Arnavut, Beyrut 2000. c. 9, s. 68 de benzer tespit ve övgüler mevcuttur.

⁵ Tâcüddin Ebi Nasr Sübki, Tabakât'üş- Şâfiyyet'il- Kübra, Kahire 1964, c. 4, s. 237, c. 5, s. 332- 336.

⁶ Kerimüddin Aksarâyî, Selçukî Devletleri Tarihi, (Çev. M. N. Gençosman- F. N. Uzluk), Ankara 1943, s. 116.

imaretler kurdu. Medreseleri güzel yazılı kitaplarla, ilim sahibi hocalarla ve ilim isteyen öğrencilerle doldurdu. Medreselerde bütün ilimlerin okutulmasını sağladı.⁷ Selçuklu Devleti, bütün İslâm dünyasının olduğu gibi Batini-Şii düşüncesinin baskısı ve tehdidi altındaydı. Bu durum karşısında Nizâmülmülk için medrese kurmak bir zorunluluk haline gelmişti. Düşündüğü ve inandığı çerçevede yeni bir eğitim programı tasarladı. Kurulan medreselere kurucusunun ismine izâfeten Nizâmiye Medreseleri ismi verildi.

Nizâmülmülk, mevcut dini, siyasi ve sosyal meseleleri halletmek için kapsamlı bir proje hazırladı. Sonra verimli eğitim yapılabilecek coğrafi mekânları tespit etti. Eğitim mekânı olarak ülkenin en uygun şehirlerini seçti. Medrese için mekân seçilirken birçok unsur dikkate alındı. Medrese kurmak için Bağdat, Belh, Nişabur, İsfahan, Basra, Merv, Amul, Herat, Gazne ve Musul gibi İslam dünyasının önemli şehir merkezleri tercih edildi.⁸ Bu şehirlerin tamamı Abbasiler ve Selçuklular için siyaset, ticaret ve ilim merkeziydi. Bu şehirlerde çok sayıda, müderris, mütefekkir ve âlim vardı. Bölge Müslümanlarının ciddi bir eğitim kurumuna ihtiyacı vardı. Üstelik bu bölgeler Şii - Bâtinî düşüncenin tehdidi altındaydı. Abbasi ve Selçuklu Devletlerinin varlığını ve bütünlüğü korumak böyle bir kurumu mecburi kılıyordu. Sultan Alparslan zamanında Vezir Nizâmülmülk eliyle çok sayıda medrese inşa edilmeye başlandı. Büyük Selçuklu Devleti siyaseten Abbasi halifeliğinin himayesini üstlendiği için Selçukluların yaptığı güzel hizmetler Abbasi halifesi tarafından da takdir edilirdi. Kadı İbn Hallikan diyor ki: “Nizâmülmülk İmam Muktedi Billah’ın yanına girdi. O, onun oturmasına izin verdi. Ya Hasan, Emir’el- Mü’minin senden razı olduğu gibi Allah da senden razı olsun” dedi.⁹

Nizâmiye Medreselerinin Kuruluş Amaçları

Nizâmiye medreselerinin kuruluş amacı; Allah’u Teala’ya hâlis olarak ibadet edecek kullar yetiştirmek ve insan hayatını bu amaç için tanzim etmektir. Böylece Müslümanlar şer’i sorumluluklarını en mükemmel bir şekilde yerine getirecekti.

Ulemanın ilmini talebeleriyle paylaşabileceği ilim ortamı tesis etmek, muallimlerin serbestçe tefekkür edebilecekleri, yeni düşünceler üretebilecekleri

⁷ Kamâleddin İbn el- Adim, Buğyat et- Talab fi Tarih Halab (Haz. Ali Sevim), Ankara 1976, s. 67; Safedî, el- Vâfi bi’l- Vefayad, c. 4, s. 166.

⁸ Safedî, el- Vâfi bi’l- Vefayad, c. 4, s. 166, (<http://www.alwarraq.com>)

⁹ Şemseddin Muhammed b. Ahmed, ez- Zehebî, Tarih’ül- İslâm, c. 33, Beyrut, 1987, s. 146,

ve bilgilerini öğrencilerle paylaşabilecekleri bir muhit hazırlamaktı. Öğrenciler bu sayede bilgi, beceri ve fikirlerini geliştirebilecekti. İlim geleneğinin devamını sağlamak, medreselerde öğrencilerle hocalar arasında sıkı bir irtibat kurarak asırlardır oluşan İslâmi bilgileri, kültürel mirası, medeniyet birikimini talebelerle ve âlimlerle paylaşarak mümkün olabilirdi.

Vezir, bütün İslâm coğrafyası için büyük bir tehdit haline gelen Şii ve Bâtini düşüncelerle medrese yoluyla mücadele etmek ve gayri Sünnî tehdidi yok etmek istiyordu. Bir dini ve siyasi güç haline gelen Büveyhiler'in kalıntılarını ve Fâtimiler'in iktidarını ortadan kaldırmak en önemli amaçtı. Nizâmülmülk, medreseden mezun olan öğrencilerin özel hedefleri olmasını istiyordu. Öncelikle Sünnî İslâm fikrini yaymaya, Şia'nın meydan okumasını engellemeye ve Şia'ya karşı direnç oluşturmaya çalışıyordu. Kısaca eğitim sayesinde İslâm inancını ilk dönem İslâm anlayışına uygun olarak yeniden tanzim etmeyi amaçlıyordu.¹⁰

Selçuklu Devleti medreseler yoluyla ulema ve halkı devlete bağlamak istiyordu. Böylece ülkede istikrar ve barış sağlanmış olacaktı. Devletin ihtiyacı olan yeterli sayıda uzman ve eleman yetiştirmeyi amaçlamıştı. Bu sayede Selçuklu Devleti uzman bir kadro ile daha etkin bir şekilde yönetilecek ve halka gereken hizmetler götürülebilecekti. Sonuç olarak devletin maslahatı ve istikrarı, halkın emniyeti ve huzuru sağlanmış olacaktı.

Zekeriya Kazvini'ye göre Sultan, Nizâmülmülk ile Nişabur'da caminin kapısında, elbiseleri perişan gençleri görünce bunun sebebini sormuş, vezir de ona; "Bunlar insanların en şereflipleri olup dünya zevki bulunmayan ilim taliplileridir." cevabını vermişti. Bunun üzerine sultan bir yurt inşasını ve kendilerine maaş verilmesini emretmişti.¹¹ Selçuklu sultanının bu emri Nizâmiye medreselerinin açılmasında etkili olmuş olmalıdır.

İslâm dünyasında, Nizâmülmülk'ten önce de medrese adı ile devamlı olmayan bazı müesseseler açılmıştı. Fakat bunların hiçbirisi uzun ömürlü olmamıştı. Ama Nizâmülmülk'ün gayret ve heyecanı medreseler için yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. Bu yüzden olsa gerek ki, İslâm dünyasında ilk defa medreselerin Nizâmülmülk ve dolayısıyla Selçuklular tarafından kurulduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır. Gerçekten, medreselerin geniş anlamda devlet eliyle kurulması, öğrenim masraflarının devlete ait olması ve medrese teşkilâtının en küçük ayrıntılarına kadar tespiti Selçukluların eseridir.

¹⁰ Ali Muhammed Sallâbî, Devleti Selâçika, s. 299, 302.

¹¹ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti, İstanbul 1980, s. 332.

Müderrislerin Seçimi

Önce medreselerin kurulacağı uygun mekânlar tespit edilmiş, sonra sıra hocaların seçimine gelmişti. Nizâmülmülk müderrislerin seçiminde son derece titiz ve dikkatli davrandı. Nizâmülmülk, müderris seçerken âlimlerin güvenilir olmasını ve ilmî yeterliğini temel esas aldı. Şer'i ilimlerde asrın en büyük âlimleri tercih edildi. İmad'ül-İsfehânî diyor ki: “Nizâmülmülk'ün kapısı en güzel insanların toplandığı yer idi. Vezirin kapısı âlimlerin toplanma yeri ve sığınağı idi. Âlimler hakikati söyleyebilsin diye hep onları yanında tutardı.

Nizâmülmülk çok akıllı, basiretli ve firâsetli idi. Âlim ve fazılların ahvalini teftiş eder, her birinin kabiliyetini, ilim ve tecrübesini sorup araştırırdı. Liderlik vasfı gördüğü insanı vali yapardı. Kimin ilimde faydalı olacağını görse ona imkân verirdi. Âlimlere ihtiyacı kadar maaş verirdi. Ta ki hocalar serbestçe eğitim yapabilsin ve düşüncelerini yayabilsin diye. Âlimleri, ilimden mahrum iklimlere gönderir oranın eksikliğini bu şekilde doldurur ve orada hak ve hakikati diriltir fâsit ve batıl şeyleri ortadan kaldırırdı.”¹²

Nizâmülmülk medreselere hoca seçerken hocaların güvenilirliğini belirledikten sonra ilmî yeterliğini kıstas alıyordu. Bazen ilim meclislerine katılıyor, âlimleri dinliyor, değerlendiriyor ve sonra karar alıyordu. Meselâ İmam Gazâli, İmam-ı Haremeyn'in yanında öğrenci olarak okuyordu. İmam'ül-Haremeyn öldükten sonra Nizâmülmülk, İmam Gazâli'ye: “Sen hocanın yerine devam et.” dedi ve onu Bağdat Medresesi'nde görevlendirdi. İmam Gazâli'nin el-Munkız'inde söylediğine göre; zamanın padişahı, Cenâb-ı Hakkın takdiri ile derûni bir arzu duydu ve bu fetreti (Bâtınilerin ve filozofların İslâmiyeti sarsmalarını) kaldırmak için, itirazı kabul etmeyecek bir surette, Nişabur'a gidip derse başlamamı emretti.¹³ Böylece Gazâli on iki yıl aradan sonra Nişabur Medresesi'nde tekrar derslerine başladı. İmam Gazâli, Nasihat'ül- Mülük adlı eserini bu görüşme üzerine yazmıştı.

Nizâmülmülk bazen bizzat kendisinin tanıdığı ve beğendiği âlimi medreseye müderris olarak tayin ederdi. Meselâ; Ebubekir Muhammed b. Sâbit el- Hucendi Merv'de vaaz ediyordu. Hoca çok meşhur olmuştu. Nizâmülmülk âlimin ilim ve fıkhıdaki yerini tanıdı ve onu İsfehan'a yüksek maaşla müderris olarak tayin etti. Şerif Alevi el- Debûsi'yi ise Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde

¹² Kıvâmeddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, Ankara 1999, s. 58, 59.

¹³ İmam Gazâli, el-Münkızu Mine'd-Dalal, İstanbul 1985, s. 35.

ders vermesi için davet etti. Çünkü o fıkıh ve cedel alanında son derece uzmandı.¹⁴

Nizâmülmülk bazen hocayı önceden keşfediyor, onun adına bir medrese bina ediyor ve onu kendi adına kurulan medreseye müderris olarak tayin ediyordu, tıpkı Ebu İshak eş-Şîrâzî örneğinde olduğu gibi. Şîrâzî önceleri Bağdat'ta mescitte ders veriyordu. Nizâmülmülk onun adına Dicle Nehri kenarında bir medrese bina etti. Onu Bağdat Nizâmiye Medresesi'ne müderris olarak tayin etti ve vakfın mütevellî heyeti başkanı yaptı. Bağdat'taki Nizâmiye Medresesi'nin inşâsı Ebu Said el- Sûfî vasıtasıyla 1075 yılında tamamlanmıştı. "Bu medresede İmam İshak eş- Şîrâzî vefatına kadar müderrislik etmiş, vefatından sonra Nizâmülmülk bunun müderrisliğini Ebu Nasır b. Sabbağ'a tevcih eylemişti."¹⁵ İmam'ül- Haremeyn adına ise Nişabur'da Nizâmiye Medresesi'ni bina etmişti.

Nizâmülmülk, Abdülkerim Kuşeyri'yi himâyesi altına aldı ve 1076 senesinde Kuşeyri'yi Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde ders vermek üzere görevlendirdi. Risale müellifi Kuşeyri medresede ders vermeye başladı. Medrese-i Nizâmiye'de ve Ribat-ı Safiyye'de de vaz'a oturdu. Hocanın derslerini dinleyen, eserlerini istinsah eden ve rivayet için izin alanların sayısı binlere ulaştı.¹⁶

Mağribli vâiz Şerif Ebu'l- Kasım el- Bekri (ö.1082) Bağdat'a geldi. Ebu'l- Kasım, Eş'ari mezhebine mensuptu. Nizamülk'ün yanına gitmiş, Nizâmülmülk de onu sevmiş, ona ilgi ve yakınlık göstermişti. Vezir onu daha sonra Bağdat'a gönderdi ve kendisine bol bol tahsisat ayırdı. Ebu'l- Kasım, Nizâmiye Medresesi'nde vaaza başladı.¹⁷

Nizâmülmülk bazen farklı mezheplerden âlimler arasında ilmî münazaralar tertip eder ve ilmî seviyeleri hakkında bilgi edindikten sonra takdir ettiği kişileri müderrisliğe tayin ederdi. Farklı mezheplere mensup âlimler arasında, değişik konularda sık sık münazaralar yapılırdı ve Nizâmülmülk bu münazaralara bizzat katılırdı. Meselâ Hanefî olan Ebu'l- Muzaffer es-Semânî, Ebu Nasr Sabbağ ve İshak Şîrâzî arasında münazara olmuştu. Yine Şeyh Ebu İshak Şîrâzî, İmam'ül-Haremeyn, Ebu Meâli el- Cüveynî ve Şeyh Ebu Abdullah Damgânî arasında münazara olmuştu. Çok sayıda insan bu münazaraya tanıklık

¹⁴ Sıbt İbnü'l, Cevzi, Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l- Ayan (Çev. Ali Sevim), Ankara 2011, s. 276.

¹⁵ Sadreddin el- Hüseyinî, Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiye, (Çev. N. Lügâl), Ankara 1999, s.46, 47.

¹⁶ Abdülkerim Kuşeyri, Kuşeyri Risâlesi, s. 15.

¹⁷ İbnü'l- Esir, el-Kâmil,c. x, s. 119.

etmişti.¹⁸ Nizâmülmülk bu münazaradan sonra Hanefî iken Şafî mezhebine geçen Ebu'l- Muzaffer es- Semâni'yi Merv Nizâmiye Medresesi'ne müderris olarak tayin etmiştir. Bir defasında İmam Gazâlî Bağdat'ta hasımlarıyla münazara etmişti. Nizâmülmülk onu karşılamış ve birçok konuda onunla istişare etmişti. Sonra da İmam Gazâlî, Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde derse başlamıştı. Sultan Melikşah ve Vezir Nizâmülmülk ilmî meselelerle yakından ilgileniyorlardı. Sultan Melikşah ve Vezir Nizâmülmülk'ün huzurunda Şeyh Ebu İshak ile İmam'ül- Haremeyn el- Cüveynî arasında bir münazara olmuştu.

Her müderris hâkim olduğu alanın dersini verirdi. Meselâ; Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde İlm'ül-Edeb dersini Ebu Zekeriya Tebrîzî (Divan-ı Hamse şârihi) öğretirdi. Sonra yerine Ebu Mansur el- Cevalîği geldi. Nizâmiye medreseleri eğitim ve sosyal hizmetlerde o kadar başarılı oldu ki medrese dışındaki hocalar medrese hocalarına gıpta ile bakıyor ve müderris olmak için çaba sarf ediyordu. Bu medreseler sadece öğrencilere faydalı olmakla kalmadı, aynı zamanda hocalar için de bir ikbal merkezi oldu. Hatta diğer mezhep mensupları mezheplerini değiştirerek Şâfiî oldu. Meselâ Ebu Fetih Ahmed b. Ali b. Türkan (İbni Hemâmi adıyla meşhurdur) Hanbelî idi ve Şâfiî oldu. Ebubekir Muhammed b. Yahya Naim (ma'ruf ibn Habir es- Selâmî) âlim ve fazıl bir şeyh idi. Hanbelî iken Şâfiî oldu ve Bağdat Medresesi'nde Şâfilere ders verdi.¹⁹ Mezhep değiştirmelere dair çok sayıda örnek mevcuttur. Bu durum Hanbelîler'i ciddi oranda rahatsız etti. "İnsanlar amellerini insanlar için yapıyor." eleştirisine muhatap oldular.²⁰ Nizâmiye medreselerinde bazı âlimler o kadar meşhur oldu ki bizzat halifenin sarayına girdi ve yönetimde görev aldı. Ebu İshak Şîrâzî örneğinde olduğu gibi. Halife Muktedî, Şîrâzî'yi özel elçi olarak Selçuklu sultanına göndermişti.

Üstad Ebu'l- Kasım Kuşeyri ve İmam Ebu'l Meali Cüveynî, Nizâmülmülk'ün yanına girdiklerinde vezir ayağa kalkmazdı. Ancak Ebu Ali Ferâmadi gelince ayağa kalkar yerine onu oturturdu. Bunun sebebi sorulunca: "O ikisi beni sürekli medhediyor ama Ebu Ali beni tenkit ediyor." diye cevap vermişti.

Nizâmülmülk medresede görev verdiği âlimleri uzaktan takip ediyor, haklarında rapor tutuyor ve ihtiyaçlarını tespit ediyordu. Hatta Nizâmülmülk âlimler tanınip kendi kendine yeterli olana ve âlimlerin makamları yükselinceye

¹⁸ Tâcüddin Ebi Nasr Sübki, Tabakât, c. 4, 237, c. 5, s. 336.

¹⁹ İbn Kesir, el- Bidaye ve'n- Nihaye, c. 13, s. 185.

²⁰ Ali Muhammed Sallâbî, Devleti Selâçika, s. 310.

kadar bizzat cebinden para veriyor ve âlimleri destekliyordu. Nizâmiye medreselerinde hoca seçimi, tayini ve görevden alma sistemi bugünkü önemli üniversitelerdeki gibi idi. Bu sistem şöyleydi: Hocaların ilmî yeterliğini tespit için muhtelif konularda münazaralar yapılıyordu. Bir âlimin ilmi, düşüncesi, zekâsı, çabası yeterli görülünce istediği veya uygun olan bir yere tayin ediliyordu. Tayine uygun olanlar hemen tayin ediliyor ve üstat görevi veriliyordu. İhtiyaç olan bölgelere yeni medreseler kuruluyor ve seçilen hocalar istenilen yere gönderiliyordu.²¹

Eğer müderrisin tayini Bağdat'a çıkarsa halifenin teyidi gerekiyor ve halife, hocaya törenle hil'at veriyordu. Derse başlama törenine bütün hocalar davet ediliyordu. Halife müderrise hil'at giydirdi. Hil'at, mavi cübbe ve siyah sarık idi. Hoca ilk derse başladığı zaman derse devletin büyük adamları, hocalar ve şairler de katılırdı. Hoca dersi bitirdikten sonra hatipler hutbe irat eder, şairler kaside okurdu. Bu şekilde müderrise bir tür hoş geldin töreni yapılırdı. İbn'ül-Esir, tarihinde "Elinde tayinnâmesi bulunduğu halde halife tarafından henüz tasdik edilmediği için vazifesine başlayamayan bir müderrisin başından geçenleri nakleder."²² Eğer hoca herhangi bir sebepten görevden alınacaksa Nizamülmük'ün temsilcileri tarafından (genellikle Nizamülmük'ün çocuklarından birisi) hoca davet edilir, hil'ati üzerinden çıkarılır ve bu şekilde görevinden alınır. Medrese çalışanlarının görevlerini yapmadıkları veya yetkilerini kötüye kullandıkları tespit edilirse çalıştıkları döneme ait ücretleri ödenir ve görevden el çektirilirdi.

Nizamülmük, medreselerin amaçlarına uygun olarak çalışmasını ve başarılı olmasını çok istiyordu. Bu sebeple medreselerde mezhep mücadelesine meydan vermedi. Nizamülmük medreselerine özel bir önem veriyordu. Bağdat Nizâmiye Medresesi'ni (H.470) de ziyaret etti. Kütüphaneye oturdu, kitap okudu ve sonra derslere katıldı. Fukâha ile birlikte Hadis-i Şerif'ten bir şeyler okudu. Nizamülmük âlim ve şairlerle iç içeydi ve eleştiriye açıktı. Meclisi fakih ve âlimlerle dolup taşardı. Günün çoğunluğunu onlarla geçirirdi. Şeyh Davûdî, bir gün vezire: "Allah seni kullarının başına hâkim kıldı. Yarın kıyamet gününde bu hususta Allah sana soru yönelttiğinde ne cevap vereceğini şimdiden düşün." deyince vezir ağlamıştı.²³

---

²¹ Ali Muhammed Sallâbî, Devleti Selâçika, s. 309.

²² İbn'ül- Esir, el Kâmil, c. X, s. 60.

²³ İbn Kesir, el-Bidâye, c. xıı, s. 236.

Eğitim Sistemi

Nizâmülmülk medrese kurmadan önce medreselerde ders programını ve eğitimin temel esaslarını belirlemişti. Vakfiyelerle medreselerin Şâfiî fikhına göre hizmet ve eğitim yapmasını temin etti. Nizâmiye medreselerinde usûl ve fûru da Şâfiî fikhı esas alındı. Müteveli, müderrisler, vaizler, kütüphane görevlileri Şafi mezhebinden olacaktı. Medreseler daha çok fikh medresesi olarak eğitim yaptı. Medreseler Şâfiî fikhını ve akide de ise Eş'ari mezhebini esas aldı. Okutulan dersler, Kur'an-ı Kerim, Tefsir, Hadis-i Şerif, nahv, ilm'ül-lüga, ilm'ül-edeb gibi derslerdi.

“Okutulan dersler içinde akli bilimlerin (Astronomi, matematik, tıp, felsefe...) olmaması dikkati çeken en önemli noktalardan birisidir. Medrese eğitiminin ana ilkesi “fille doğrudan ilişkisi olmayan her türlü bilgiyle uğraşmak haramdır.” şeklindedir. Bu mantıkla hareket edildiği zaman sadece felsefe değil, basit aritmetik kuralları dışında matematik dahi dışarıda kalıyordu. Amaç fikhı mutlak bir mevki vermektir. Felsefenin yerine ise Kelam konuldu. Bütün bilgileri Kelam'a göre ayarlamak fikri verimliliğin ana kaynaklarını kurdu ve özgün düşünme biçimini yok etti. Dil bilgisi ve edebiyat bile dini ilimlerin zaruri aracı olarak görüldü. Medreselerde sadece temel İslami ilimlerin okutulması gerçek anlamda “anlama” dan ziyade ezberciliği doğurdu ve beraberinde dar görüşlülüğü getirdi.”²⁴

Nizâmülmülk medreselerin her türlü ihtiyaçlarını karşılamak için vakfiyeler hazırladı ve vakıflar tesis etti. Medrese çevresine gelir getirici yerler yaptırdı. Çarşı, hamam, dükkânlar ve geliri medreseye ait olmak üzere araziler tahsis etti. Medreseler; hoca ve öğrencilere mahsus odalar, derslikler, mescit, kütüphane, yatakhane, yemekhane, hamam gibi bölümlerden oluşan külliye niteliğindedir.

Nizâmülmülk, “evkâfa ve umumi maslahatlara bakardı. Evkâfa emin adamlar tayin ederek bu hususu pek sıkı nezaret altında bulundurur, bunun günahından tahsin ve sevabına tergiip eder, evkâfi emin ellere tevdi eder, hâinlere arpalık etmezdi.”²⁵

Vakfın gelirleri, vakfiyenin şartlarına göre ve şeri hukuka uygun olarak cami, türbe, medrese gibi umuma faydalı gayeler için kullanıldı. Ayrıca bu gelirlerle burada çalışan insanların ihtiyaçları da karşılandı. “Vakıf binalarının bakımı, dini ve idari hizmetlerin sürdürülmesi, din âlimlerinin yetiştirilmesi,

²⁴ Fazlur Rahman, İslam, (Çev. M. Dağ – M. Aydın), Ankara 2012. s. 261, 262.

²⁵ Kivâmüddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, s. 59.

şer'i şerife göre vakıf işlerinin takibi, hayır ve hasenatın en iyi şekilde yapılması vakfın mütevellisinin görevidir. Vakfın bütün iş ve işleyişinden müteveli sorumludur. Müteveli vâkıfın amacı dışına çıkar, şeri işlere fesat karıştırır ve ihanet ederse görevinden alınır ve cezalandırılır. Hayri kurumların vakfiyelere göre faaliyet yapması istenir, gerektiği zaman sıkı bir şekilde denetlenirdi. Kurumlarla ilgili halktan gelen her türlü şikayet ciddiye alınır ve takip edilirdi. Soruşturmalara temize çıkarsa mütevelliyeye itaat ve hizmet etmesi istenirdi.²⁶

Hocalar şer'i ilimlerde ehil oldukları gibi kısmen felsefi bilgilere de vakıf olmak durumundaydılar. Zira mücadele ettikleri Mutezili, Şii ve Batıniler o ilimlere hakkıyla vakıftı. Böylece inançlarını daha rahat müdafaa ediyorlardı. Bu durum ilm-i kelim'in gelişmesine sebep olmuştu.

Nizâmiye medreselerine kadar göreve tayin edilen bir hoca ömür boyu görevde kalırdı. Kendisine ölüm yaklaşınca yerine çocuklarından birini ya da başarılı bir öğrencisini vekil olarak bırakırdı. Ancak bu hâl Nizâmiye medreselerinde değişti. Nizâmiye medreselerinde iki mümtaz ve meşhur hoca medresede münâvebeli olarak kürsüde görev yapardı. Genellikle biri sabah diğeri öğleden sonra çalışırdı. İki müderristen biri alanında asrın en iyisi olmalıydı. Diğeri o kadar önemli olmak zorunda değildi.

İslâmi ilimlerde her sahaya uzman bir hoca tayin edilirdi. Müderrisin emrinde iki yahut daha fazla muid adı verilen yardımcı vazife görürdü. Bunların vazifesi, dersten sonra, verilen bilgileri talebeye tekrar edip belletmek ve dersi anlamakta zorluk çekenlere izah etmektir. İbn Cübeyr, bir defasında ikinci namazından sonra derste bulunmuştu. Rivayetine göre: "Hoca düz bir döşeme üzerine ve talebeler ise yüksekçe sedirler üzerine oturmuş vaziyetteydiler ve akşam namazı vakti gelip çatana kadar kendisine yazılı yahut sözlü sualler sorup durmuşlardı."²⁷

Müderrisin eğitimini tamamlayıp yüksek merhaleye gelen öğrencisi, hocanın yardımcısı olur, muid adıyla derslere girebilirdi. Muid gözetim altında hocanın te'lif ettiği eserleri de istinsah edebilirdi. Dersler sohbet tarzında icrâ edilirdi. Hocalar ders anlatırken öğrenciler not tutardı. Öğrenciler not tutarken aynı zamanda konulara şerh düşer ve itiraz edebilirlerdi. Tutulan ders notları bir araya getirilir ve hoca tarafından tashih edilirdi. En iyi olan ders notu ders kitabı gibi çoğaltılır ve derslerde kullanılırdı. Bazen bu sayede onlarca farklı nüsha-

²⁶ Ali b. Ahmed Müntecibiddin Bedi, Atebet'ül- Ketebe, (Tashih, Muhammed Kazvini - Abbas İkbâl), İsfahan, 1329, s. 19, 28, 31, 35, 43, 47, 62.

²⁷ Philip K. Hitti, İslâm Tarihi, (Çev. Salih Tuğ), c. 2, İstanbul 1980, s. 631.

cilt ortaya çıkar ve eserler eleştirilmiş şekliyle okuyucuya sunulurdu. Kimi zaman öğrencilerin hocalara sorduğu sorulara verilen cevaplar kitapların muhtevasını teşkil ederdi.

Müderrislerin eğitiminden geçen öğrenciler hoca adayı olarak mezun olurdu. Bu adaylar ihtiyaç olan yerlerde medrese açıldığı zaman müderris olarak görev alırdı. Medrese mezunlarının mezuniyet sonrasında kamu kurumlarının hemen hemen tamamında çalışma imkânları olurdu. Devlet dairelerinde memur, vilayetlerde vali, medreselerde müderris, yargı sistemi içinde kadı, camilerde vaiz, şehirlerde müftü olarak ve hısbe teşkilatında görev alırlardı.

Bu sistemli eğitim faaliyetleri sonucunda “Nizâmülmük zamanında memlekette asil bir nesil yetişti. Babalar çocuklarını, Nizâmülmük meclisinde bulundurup ona yakınlıkla mahzûz olmak için, onları tâlim ve terbiye etmelerine saik kuvvetli oldu. Zira o, her kimseyi, onda görülen fazl ve rüşde göre, lâyük olduğu mertebeye çıkarırdı. Herhangi bir beldede, ulûmda temeyyüz ve tebahhur etmiş bir kimse görürse, onun için medrese bina eder ve o medreseye vakıf tahsis eder ve orada kütüphane bulundururdu.”²⁸

Nizâmiye Medreselerinin Meşhur Müderrisleri

Bağdat Nizâmiye Medresesi, Eylül 1067 tarihinde tamamlanarak eğitime başladı. Yüzlerce yıl eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürdü. “Bağdat Nizâmiye Medresesi 1339 yılında hâlâ Bağdat’ın en büyük eğitim kurumuydu.”²⁹ “Amid Ebu Sa’d, Bağdat’taki Nizâmiye Medresesi’nde verilecek dersleri dinlemeleri için insanları davet etti. Açılış dersini İshak eş- Şîrâzi verecekti ancak Şîrâzi bu medrese mekânının gasp edildiğini öğrenince derse gelmedi. Açılış dersini Kitâb’ül- Şâmil müellifi İbnü’s Sabbağ yaptı. Ebu Sa’d Abdurrahman el- Mearri de Nizâmiye’de ders verdi. O, et-Tetimme adlı eserin musannıfıydı. Fesahat ve belagat sahibi olup birçok ilimde üstad idi.

İbn-i Kuşeyri, Bağdat’a gelmiş, derse başlamış ve Nizâmiye Medresesi’nde oturarak Hanbeliler aleyhinde konuşmaya başlamıştı. Bu eleştiri Bağdat’ta büyük bir kargaşaya yol açmıştı. Bu mezhep tartışmaları üzerine Nizâmülmük “Biz medreseyi ilim ehlini ve Sünniliği yüceltmek için açtık, yoksa ihtilafları körüklemek için değil bu işler devam ederse medrese kapılarını kapatmaktan başka çare yoktur” diyerek tartışmalara müdahale etmiştir.

²⁸ Kivâmüddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, s. 58.

²⁹ Hamdullah Müstevfî, Nüzhet’ül Kulûb, (Translate G. Le Strange), London 1919, s. 42.

Şeyh Kasım ed-Debûsi, büyük bir âlâyîşle Bağdat'a geldi, benzeri hiçbir fakih için yapılmamıştı ve medresede müderrislik yaptı. İmam Gazâli, Nizâmîye'de müderrislik yapmak üzere İsfahan'dan Bağdat'a geldi. Nizâmülmülk ona "Zeynüddin Şerefü'l - Eimme" lakabını taktı. Gazâli'nin medresesindeki sohbetlerine kadınlı erkekli binlerce insan katılıyordu. Bir defasında derse 30.000 kişiden fazla insan gelmişti. Çoğu insan bu sohbetlerde dinledikleri nasihatlerden sonra ilim meclislerine bağlanıyor, içkiler dökülüyor, oyun ve eğlence aletleri kırılıyordu.³⁰

"Üstat Ebu Bekr eş - Şâşi, Sultan'ın müstevfisi Tâcü'l - Mülük'ün Bağdat'ta Babı Ebrez'de yaptırdığı medresede ders verdi. Burası meşhur Tâciyye Medresesi idi. Üstat Ebu Abdullah et- Taberi (Nisan 1090) Nizâmülmülk tarafından Nizâmîye müderrisliğine tayin edildiğini gösteren bir menşurla Bağdat'a geldi. Aynı yıl Kadı Ebu Muhammed Abdülvehhab eş-Şîrâzi de müderrislik menşuruyla geldi. Bir gün eş-Şîrâzi'nin, bir gün de et - Taberi'nin ders vermesi kararlaştırıldı."³¹

Büyük fıkıh ve kelâm âlimlerinden olup aynı zamanda meşhur el-Milel ve'n-Nihâl kitabı sâhibi Abdülkerim Şehristânî (1076-1153); otuz yaşlarında hac dönüşü Bağdat'a uğradı ve üç yıl Nizâmîye Medresesi'nde ders verdi. Bağdat'ta büyük âlimler İmam'ı dinlemek için derslerine katıldı. Şehristânî, el-Milel ve'n Nihal isimli eserini 1120'lerde Sultan Sencer'in veziri Ebu'l- Kâsım Muhammed b. Muzaffer'e ithaf ve takdim etmiştir.³²

"Vaiz Erdeşir b Mansur Ebu'l-Hüseyin el- İbâdi 1093 senesinde Bağdat'a geldi, Nizâmîye Medresesi'nde pek çok vaaz verdi. Ebu'l- Hüseyin aslen Merv'li idi, Bağdat'a hac maksadıyla uğramıştı. Burada muazzam bir hüsnü kabul gördü; çünkü Gazali gibi âlimler ile büyük mutasavvıf ve şeyhler onun meclisinde bulunurlardı. Ebu'l- Hüseyin'in açık sahada yaptığı bir sohbette halk arasında izdiham oluşmuştu. Kadınlara sayıca erkeklerden çok olup daha büyük bir izdihama sebep olurlardı."³³

"Dönemin tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi İslâmi ilimlerde önde gelen ismi Ebu'l-Kasım Kuşeyrî (ö.1072) ve oğlu Ebu Nasr Abdurrahim, Şafiî fakihlerinden ve Bağdat Nizâmîyesi hocalarından Ebu İshâk İbrahim b. Ali el-Firûzâbâdi es-Şîrâzi (1003/1094), İslâm âleminde ikinci "Safî" diye anılan

³⁰ İbn Kesir, el- Bidâye, c. xıı, s. 285.

³¹ İbnü'l-Esir, el- Kâmil, c. x, s. 161, Kıvâmüddin Burslan, s. 81.

³² eş-Şehristani, el- Milel ve'n- Nihal, (Çev. M. Tan), İzmir 2006.

³³ İbnü'l-Esir, el- Kâmil, c. 10, s. 193.

Fahrû'l-İslâm Abdülvahid b. İsmail (ö.1108), Hanefî fakihi ve kadi'l kudât el-Hâtîbî (ö.1108); Hanbelî fakihi, hadisçi ve ünlü sûfî Abdullah el-Ensarî (ö.1108), eserleri günümüze kadar medreselerde okutulan tefsirci ve nahivci Ebû Hasan Aliyyü'l-Vakidî (ö.1076), Şafî fakihi ve Bağdat Nizâmiyesi'nin ilk müderrisi Abdü's- Seyyid b. Muhammed Ebu Nasr el-Bagdadî es-Safî – İbn Sebbâg (1009/1084) yine aynı medresede eğitim veren usul ve nahîv'de isim yapmıştı. Ebu'l-Kasım Debbûsî (ö.1089), Abdurrahman b. Me'mun Sa'd el-Mutevellî (1035/1086), Ahmed b. İbrahim Ebu Bekir Füreki (ö.1085) ve Şerif Ebu Kasım el- Bekrî, Nizâmiye medreselerinde ders veren hocalardan bazılarıdır.

Büyük Hanefî fakihler'den Dâmğânî (Kadı Ebû Abdullah Muhammed b. Ali 1007-1085), Hatîbî (Ali b. Ubeyd ö.1079), Tarrâd b. Muhammed Abbas b. Abdülmüttalib (ö.1097), Mesud b. Abdülaziz er-Razî (ö.1082), Abdülhâlık b. Serif el-Hasimî (ö.1078) Abdüsselam Ebû Yusuf Kazvinî (ö.1095), Ali b. Hasan Saydeli Nisâbur (ö.1091), Muhammed b. Abdullah Nâsihî (ö.1091) ve Ebu'l-Kasım Carullah ez-Zemahserî (ö.1144) Bağdat Nizâmiyesi'nde müderrislik yapan meşhur âlimlerdendir. Medresede ders veren müderrisler yetkin oldukları alanda derslere girerlerdi. Mesela Ebu Said Mutevellî (ö.1085) Nizâmiye'de usûl dersi verirken, Ebû Zekerîya et-Tikritî (ö.1219) lûgat, tefsir ve Arapça derslerini, İlkiya el-Harrâsî ise fıkıh, usûl ve fûrû derslerini vermekteydi.³⁴ “Şeyh Ebu Mansur Said b. Muhammed b. Ömer ki İbn Rezzaz diye tanınır, Bağdat Nizâmiye Medresesinde müderrislik yapmıştır.”³⁵

“1123 senesinde Es'ad el- Müheyti Bağdat Nizâmiye Medresesine hoca olarak geldi. Es'ad b. Ebi Nasr el Miheni'nin künyesi Ebu'l Feth idi. Ebu'l feth, önce Ebu'l- Muzaffer es- Sem'ani'den ders aldı, sonra Bağdat Nizâmiye Medresesinde ders verdi. İlm-i hilafa dair tâlik eseri vardır. Es'ad b. Ebu Nasr b. Ebi'l- Fadl, lakabı Mecdüddin'dir. el Hilaf ve'l Matruka adlı eserin sahibidir. 1123 senesinden itibaren Nizâmiye Medresesinde beş yıl ders vermiş ve sonra Nizâmiye Medresesi'nin mütevelliliğini yapmıştır. 1150 senesinde Yusuf ed-Dımişkî Nizâmiye'de ders vermeye başlamıştı. Kendisine hil'at giydirildi. Ancak buraya atanması halifenin onayı olmaksızın sadece sultanın ve İbn Nezzam'ın karnâmesi ile olduğu için görevden alındı. Yerine Şeyh Ebu'n-Necib'i sultanın ve halifenin onayı ile atandı.

³⁴ Nesimi Yazıcı, İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi, s. 328, Mehmet Köroğlu, Nizâmiye Medreselerinin İcra Ettiği Fonksiyon ve Etkilediği Coğrafya, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

³⁵ İbn'ül- Ezrak, Mervani Kürtleri Tarihi, (Çev. M. Emin Bozarlan), İstanbul 1990, s. 56.

1167 senesinde Abdulkadir b. Muhammed b. Abdullah Ebu'n- Necib es-Sühreverdi Nizâmiye Medresesi'nde müderrislik yaptı. Kendisi için medrese ve hankâh yaptırdı çünkü mutasavvıf bir kişi idi. Melik Nureddin için "Tarihçe-i Hayat'ı" derleyen fakih Ebu'l- Fetih el- Eşri Nizâmiye Medresesinin muidi idi. 1179 yılında Ebu'l- Hasan el- Kazvinî Nizâmiye de müderris idi. 1189 yılında Mübarek b. Mübarek el- Kerhi Nizâmiye Medresesinde müderris idi. 1195 yılında Mecireddin Ebu'l- Kasım Muhammed b. Mübarek Nizâmiye müderrisliğine atanmıştı. 1205 senesinde Ebu'l Hasan Ali b. Suad el- Fârisi Nizâmiyede önce kalfalık sonra müderris vekilliği yaptı. 1209 senesinde Ebu Ali Yahya b. Er- Rebi Nizâmiyede müderris oldu ve vakfın nâzirliğine atandı. Dört ciltlik tefsiri vardır. O tefsiri ders kitabı olarak okuturdu. 1224 senesinde Muhammed b. Ebi'l- Ferec b. Bereke Bağdat Nizâmiye Medresesinde ilim tahsil etti, orada kalfalık yaptı ve Meharic-i Huruf'a dair bir kitap tasnif etti."³⁶

Nizâmiye Medreselerinin Talebeleri

Nizâmiye medreselerinde eğitim gören önemli bazı öğrenciler ise şunlardır: İsmi "Ebu Abdullah Muhammed İmâmeddin el- Katip el-İsfehânî. Doğum yeri İsfehan. İlim tahsilini Dâr'ul- İslâm- Bağdat'da Nizâmiye Medresesi'nde Şâfiî mezhebi üzerine yapmıştır. Fıkıh ve hadis konusunda dersler aldı. Edebî ilimlerde de tahsil görmüş, şiir ve inşâda başarılı olmuş idi. Melik Nureddin'in katipliğini yapmıştır. Ebu İshak İbrahim b. Nasr Asker, Kadü's - Selâmiye adıyla şöhret olmuştur. İbn Debibi'nin rivayetine göre Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde ilim tahsil eylemiştir. Fıkıh ve hadis dersleri almıştır. Daha sonra Selâmiye'de kadı olmuştur."³⁷ İbn Ebu Rendeka et-Tartuşi ve meşhur İslâm âlimi ve düşünürü Abdüllatif Bağdadi de Nizâmiye'de öğrenim gören şahsiyetlerdendir.³⁸ Meşhur şair Şeyh Sadi Şîrazî (Cemâleddin Ebû İshâk İbrahim b. Ali 1003/1094) Bağdat Nizâmiye Medresesi mezunu idi.

Yusuf Hemedânî, 1048 ya da 1049 senesinde Hemedân'ın Bûzenecird köyünde doğdu. 1065 senesinde tahsil için hilâfetin ve İslâm kültürünün merkezi olan Bağdat'a gitti. Ebu İshak Şîrazî ve Ebu Ali Fermâdi'den dersler aldı.

³⁶ İbn Esir, el- Bidaye ve'n- Nihaye, c. 12, s. 362- 533, c. 13, s. 43- 224.

³⁷ Ahmed b. Muhammed b. İbrahim İbn-i Hallikan, Vefâyât'ül- Ayan, (Tercüme Mehmed Rodosuzâde, haz. Havva Kurt Selçuk), Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 8, Y. 1999, c. I, II, s. 105-114.

³⁸ Abdülkerim Özyayın, DİA, Nizâmiye, c. 37, İstanbul 2007.

Kuruluş Devrinde Nizâmiye Medreselerinin Müderrisleri

Ebu'l- Fütuh Ahmed b. Muhammed el- Tûsî, İmam Ebu Hamid b. Muhammed el- Gazâlî'nin kardeşidir. Şâfiî mezhebinin fâkihi idi. Nizâmiye Medresesi'nde ilimle meşgul olmuştur. "Zahire fi İlmü'l- Basire" ismiyle meşhur bir kitap te'lif eylemiştir.

"Abdulkahir b. Abdullah b. Muhammed b. Umeviyye b. Sa'd es- Sühreverdî el-Kuraşî es-Sıddikî el-Bekrîdir. Yaklaşık 1097 tarihinde Irak'ın kuzeybatısında Zencan yakınlarında Suhreverd Kasabası'nda doğmuştur. Nizâmiye Medresesi'nde derslere devam etmiş, Ali b. Penhan'dan hadis, Esad Mebhin'den fıkıh okumuştur. Sonrasında Isfehan'a gidip orada devrin ünlü hadis âlimlerinden Ebu Ali el-Haddad'dan hadis dinledi. Ahmed Gazâlî'ye talebelik etti. 1148'de Nizâmiye Medresesi'ne müderris tayin edildi ve bu göreve on iki yıl devam etti. Süleyman b. Muvaffak b. Abdülkerim Ebu Davud, Geylan halkındandı, ilim tahsil etmek için Bağdat'a geldi ve Şafî mezhebi üzere fakih oldu. Sonra Nizâmiye Medresesi'nde müderris oldu.

Müslüman talebeler İslâm dünyasının her tarafından ilim tahsil için Nizâmiye medreselerine geldiler ve devrin meşhur hocalarından ders aldılar. Örneğin; Mağrib'den İbn Tûmert, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Tûmert el-Berberî es-Sûsî (ö. 524/1130), Ebu'l-Hasan el-Kayravânî, Ali b. Faddâl b. Ali b. Ğâlib el- Kayravânî (ö. 479/1086) ve Muhammed et-Temîmî, Muahammed b. Atîk b. Muhammed et-Temîmî el-Kayravânî (ö. 512/1118) eğitim için Bağdat'a gelmiş meşhur öğrenciler ve daha sonra Mağrib'in en önemli hocalarıdır. Eğitim amacıyla Endülüs'ten de çok sayıda öğrenci Nizâmiye Medresesi'ne gelmiştir. Örnek olarak şu meşhur şahsiyetler verilebilir: Ebu'l-Velîd el-Bâcî adıyla meşhur olan Süleyman b. Halef b. Sad b. Eyyûb b. Vâris el-Bâcî (ö.474/1081), Ebû Ali es-Sadeî es-Serakustî, el-Hasan b. Muhammed b. Fîrre el-Endelüsî (ö.514/1120), Et-Turtûsî, Ebû Bekir Muhammed b. Velîd b. Muhammed el-Kurasî el-Fihrî el-Endelüsî (ö.520/1126) Ebu'l-Haccâc el-Mayurkî el-Endelüsî, Yusuf b. Abdulazîz b. Ali b. Abdurrahmân (ö.523/1128).³⁹

"1204 senesinde Ebu'l- Fadl b. İlyas b. Câmî el- Erbili'de Nizâmiye'de ders aldı. Yazar tarih ve diğer ilimlere dair eserler tasnif etti. Ebu'l- Muzaffer Muhammed b. Ulvan Nizâmiye'de fıkıh dersleri aldı ve hadis dinledi."⁴⁰

³⁹ Ahmet Ocak, Selçuklu Medreselerinin Mağrib ve Endülüs Üzerindeki Etkileri, Turkish Studies Volume, 4/3 Spring 2009.

⁴⁰ İbn Kesir, El- Bidâye ve'n- Nihâye, c. 13, s. 128, 189.

“Bağdat Nizâmiye Medresesi medreselerin en büyüğü idi. Sultanların ilgisine doğrudan mazhar olmuştu. Sultan Melikşah, Bağdat Nizâmiye Medresesi’ni ziyaret etti. Medreseyi çok beğendi. Yalnız küçük olduğunu söyledi. Medrese hocalarını, öğrencilerini ve orada bulunanları takdir etti. Allah’a hamd etti ve bunu kendi rızası için yapılan hâlisane bir iş kılmasını diledi. Sonra medresenin kütüphanesine indi. Orada kendi duyduğu hadisleri yazdırarak bir cüz meydana getirdi. Muhaddisler onu dinledi.”⁴¹ Ünlü seyyah İbn-i Battuta, Bağdat’ı gezdikten sonra Bağdat çarşısını anlatırken; “Çarşının ortasında güzellik ve zerâfeti darb-ı mesellere geçen Medrese-i Nizâmiye yer almaktadır” demiştir.⁴²

Bağdat Nizâmiye Medresesi dışında diğer şehirlerdeki medreseler de eğitim faaliyetlerine devam etti. Bu medreselerde görev yapan hocalara kısaca temas edelim:

Nişabur Nizâmiye Medresesi: İmam’ül - Haremeyn el-Cüveyni adına yaptırılmıştır. Cüveyni Nişabur’da yaklaşık otuz yıl medresede ders verdi. Üç yüz - dört yüz öğrenci dersine devam etti. İmam Cüveyni, müderrisliği süresince öğrencilerin öğrenim hayatına yön verdi. Mihrapta halkı aydınlattı. Cuma günleri cemaatle sohbet etti ve zikir meclislerinde bulundu. Farklı âlimlerle ilmî münazaralarda bulundu.⁴³ İmam Gazâli, Ebu Nasır Abdurrahim el- Kuşeyri ve Muhammed b. Ahmed el- Mervezî medresenin meşhur müderrislerindedir. Nişabur Nizamiye medresesine “Hoca Muhyiddin Muhammed b. Yahya müteveli ve müderris olarak tayin edilmiştir. Ona bu görevi dünya iktidarını elinde tutan vezir Nizâmülmülk vermiştir. Muhyiddin b. Yahya medreseye müderris tayin edilirken vezir tarafından verilen bir hüccet ile tasdik edilen vakıflar da onun idaresine bırakılmıştır. Hoca Muhiddin o kadar meşhur olmuştur ki her taraftan insanlar ilim için ona gelmiştir. Nişabur kısa zamanda fukâha ve ulemanın merkezi olmuştur. Muhyiddin din ve diyanette öyle bir mertebeye ulaştı ki selef ve muttakiler ona dua etti. Hocanın şöhreti o kadar yayıldı ki ta Kahire’den bile öğrenciler onu dinlemek için geldi. Nişabur’un âyan ve eşrafi da hocaya saygıda kusur etmedi.”⁴⁴

İsfahan Nizâmiye Medresesi: Nizâmülmülk bu şehirde Mescid-i Cuma’nın yanında bir medrese yaptırmış ve ihtiyaçlarını karşılamak için zengin

⁴¹ İbn Kesir, el- Bidâye ve’n- Nihaye, (Çev. Mehmet Keskin), c. XII, İstanbul 2000, s. 211- 285.

⁴² İbn-i Battuta, Seyahatnâme, (Haz. M. Çevik,) İstanbul 1996, s. 165.

⁴³ Tâcüddin Ebi Nasr Sübki, Tabakât, c. 4, s. 171.

⁴⁴ Ali b. Ahmed Müntecibiddin Bedi, Atebet’ül- Ketebe, s. 19, 20; G.M. Kurpalidis, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi, (Çev. İ. Kamalov), İstanbul 207, s. 42, 141.

vakıflar tahsis etmişti. Merv’de vaazını dinleyip beğendiği Ebu Bekir Sadreddin Sabit el - Hocendi için medrese kurdu. Hocendi müderrisliği yanı sıra vakfın mütevellisi olarak da görev yapıyordu.⁴⁵ Hocendi medresede daha çok fıkıh dersleri verdi. Aynı aileden Fahreddin Ebu’l- Meâli ile Ebu Sâid b. Ebu Bekir de burada müderris olarak görev yaptı. Ebu Bekir Ahmed b. el- Hüseyin el- Ercânî, Tuster ve Asker-i Mükerrrem adlı beldelerin kadısıdır. Başlangıçta İsfahan’da Nizâmiye Medresesi’nde bulunmuş ve şiirlerini Nizâmülmülk’ün himayesinde söylemeye başlamıştır.

Belh Nizâmiye Medresesi: Ebü’l- Kasım Abdullah b. Tahiri ve Belh Nizâmiyesi müderrisi Muhammed b. Ahmed b. Hamza (ö.1097) müderrislik yapmıştır. Meşhur edip ve şair Reşidüddin Vatvat’ta bu medresede okumuştur.

Musul Nizâmiye Medresesi: Kadı Ebu Hamid Muhammed el- Mevsili eş- Şehrizori, Kadı Ebubekir Muhammed Halidi es Sedid ile Ebü’l- Abbas Ahmed b. Nasır el- Enbâri ed- Dünbeli de burada ders vermişlerdir.

Herat Nizâmiye Medresesi: Ebu Said Muhyiddin en-Nisaburi ve Ebu Bekir Muhammed b. Ali eş- Şâşi görev yapmıştır.

Basra Nizâmiye Medresesi: Müderrisi edip ve fakih Ahmed b. Ebu’l- Abbas Cürcanî’dir (ö.1089).

Nizâmiye Medresesi’nde âlimlerin bir kısmı sadece ilimle ilgilenmez sanatla da meşgul olurlardı. “Nizâmülmülk, Bağdat Nizâmiye Medresesi’ne girdiği zaman bölgenin önde gelen şairleri medresenin mahfilinde oturmuş şiir okuyorlar ve Nizâmülmülk’ü medhediyorlardı.”⁴⁶ Hatta zaman zaman edibler de bu medreselerde ders verirdi. Bunlara örnek olarak iki tane şair verilebilir. “Nizâmiye Medresesi’nde ders veren al-Canimi al-Haravi, Nizâmülmülk için şu beyitleri yazmıştır:

"Nizâmülmülk, ey hükümdarlıkların güneşi ve ey ailenin ve tahtların ayı.

Geceler kabul edip, olayları nazik kişilerin yumuşaklığına boyun eğdi.

Bütün doğular (doğu ülkeleri) senin sağında, batılar (batı ülkeleri) senin solunda oldular".

⁴⁵ Tâcüdün Ebi Nasr Sübki, Tabakât, c. 4, s. 123.

⁴⁶ Zekeriya b. Muhammed el- Kazvînî, Asâr’ül- Bilâd ve Ahbâr el- İbad, (M. J. de Goeje, Leiden : E. J. Brill), s. 286, Mektebe Mişkât’il- İslâmiyye,1967.

Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde müderrislik yapan Mu'in ed-Din Ahmad b. Abdurezâk et-Tantarânî (ö.1092) de vezir Nizâmülmülk'ü övdüğü kasidesi ile ün yapmıştır.⁴⁷

Nizâmiye Medreselerinde Müderrislik Sûfi Müderrisler

Selçuklular döneminde Bağdat'ta yaşamış önemli bir tasavvuf adamı olan Ebü'n-Necib es- Sühreverdî, Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde eğitim görmüş, aynı medresede müderris olmuş ve adına Dicle Nehri kenarında bir "ribat" kurulmuştur. Günümüze kadar gelen yegâne eseri "Âdâbü'l-Mürîdîn"dir. Gazâlî'nin kardeşi meşhur sûfi Ahmed el-Gazzâlî'nin (ö. 520/1126) yakın dostu ve Avârifü'l-Meârif sahibi Şihabüddin Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) de amcasıdır. Bağdat'ta tekke kurup etrafında müritler toplanması, tasavvufî sahadaki etkisi, Nizâmiye Medresesi'ne müderris olarak atanması zâhir ilimlerde itibarlı bir noktada olduğunu gösterir.⁴⁸ Avârifü'l-Meârif sahibi Şihabüddin Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî de önce Nizâmiye Medresesi'nde talebelik daha sonra hocalık yapmıştır.⁴⁹

Nizâmiye medreseleri sûfi âlimlerin ve önemli mutasavvıfların yetişmesine de imkan ve ortam hazırlamıştır: "Mecdü'd-din lakaplı Ahmed Gazâlî, Nizâmiye Medresesi müderrisi aynı zamanda Melikşah'ın şeyhiydi. Ahmed Gazâlî yetiştirdiği talebeleriyle ve düşünceleriyle sonradan gelen Aynu'l- Kudat Hemedani ve Şeyh Ebu'n – Necb es- Sühreverdî'yi de etkilemiştir. Selçuklular devrinde Ebu Ali ed- Dakkak, Sülemi ve Abdurrahman ed- Davudî (Dâvûdî'nin Nizâmülmülk üzerinde tesiri büyüktür) gibi büyük sûfiler yetişmiştir. Nizâmülmülk, ünlü sûfi Ebu Tahir İsfahan'a gelince ona saygı göstermiş, bu hali âlimler "cahillere itibar ediyorsun" diye eleştirmişlerdi. Sülemi'nin talebesi Kuşeyri de devrin önde gelen sûfilerindendir. Kuşeyri çizgisini öğrencisi Ebu Ali Feramedî devam ettirmiştir. Ebu Ali Feramedî ise İmam Gazâlî'nin fıkıh ve tasavvufta ustası idi. Nizâmiye'de yetişen Sünnî düşünceye mensup sûfiler, İslâm tasavvufunu Ehl-i Sunnet çizgisine çekmiştir. Ayrıca sûfiler Şii- Mutezili düşüncelerin halk arasında yayılmasını zayıflatmıştır.

⁴⁷ Koçak, İnci, "Selçuklu Türklerine Yazılmış Bazı Arapça Şiirler" A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXXII, 1-2 (1988), s. 141-155.

⁴⁸ Çağfer Karadaş, "Sühreverdî ve İtikadî Görüşleri", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.10, S. 2, 2002, s.123-134.

⁴⁹ Sühreverdî, Tasavvufun Esasları, (Çev. H. Kamil Yılmaz- İrfan Gündüz), İstanbul 1990, s. XI-XXI.

Bağdat Nizâmiyesi'nde yetişen meşhur sûfilerden birisi de Yusuf Hemedânî'dir. On sekiz yaşında Bağdat'a gelmiş, Ebu İshak Şirazi'nin derslerine devam etmiş ve sonra Şeyh Ebu Ali Ferâmedi'ye intisap etmiştir. Yusuf Hemedânî ve müritleri Türk ve Taciklerin Müslüman olmasında önemli bir rol oynamıştır. Yusuf Hemedânî, Ahmed Yesevi ve Abdü'l- Halik Gücdüvani'yi yetiştirmiştir. Abdü'l- Halik Gücdüvani ise Nakşibendi tarikatının doğmasına vesile olmuştur. Hoca Ahmed Yesevi (ki Yesevi tarikatının kurucusudur) ise Türklerin Müslüman olmasında önemli bir rol üslenmiştir. Nizâmiyede yetişen iki büyük mutasavvıf olan Yusuf Hemedânî ve İmam Gazâlî kendisinden sonraki dönemi en çok etkileyen iki büyük şahsiyettir.⁵⁰

Nizâmiye Medreselerinin İslâm Dünyasına Etkileri

Nizâmiye medreseleri asırlarca eğitim faaliyetlerini devam ettirmiştir. Meselâ Bağdat Nizâmiye Medresesi yaklaşık dört asır eğitim hizmetine devam etmişti. Bu kurumlarda yetişen insanlar İslâm dünyasında devlet yönetimini, ilmî hayatı ve sosyal yapıyı uzun zaman tesiri altında tuttular. Nizâmiye medreselerinde yetişen âlimlerin düşünceleri hemen hemen İslâm coğrafyasının tamamına yayıldı. Nizâmiye medreseleri mezunları Kuzey Afrika'ya kadar ulaştı ve o bölgede Sünnî düşüncenin yerleşmesini sağladı. Şii, Batini düşüncenin tesir alanı daraldı. Bu bölgelerin sadece düşünce yapısı değil zaman içinde yönetimleri de Nizâmiyelilerin denetimi altına girdi. Zengiler ve Eyyubiler de Nizâmiye geleneğini sürdürdüler.

İmam Sübki, İmam Şirâzî'den naklen diyor ki: “Horasan'a gittim vardığım her şehir veya beldede kadı, müftü veya hatip, öğrencim veya arkadaşım”. Nizâmiye medreseleri İslâm birliği davasına hizmet etti. Medreseler İslâm dünyasında yayıldıkça, nisbeten standart hale gelmiş olan Sünnî gelenek ve ulemanın, mahalli şartlardan bağımsız olarak halifeye sadakat beslemesini sağladı.⁵¹ Nizâmiye medreseleri Sünnî İslâm'ın yeniden yükseldiği bir çağın başlangıcı olmuştur.

Nizâmiye medreseleri ile başlayan büyük girişimle İslâm âlemi bu hayırlı hamlenin, feyizli meyvelerinden uzun zaman istifade etmiş; büyük âlimler, ihlâslı bir kadronun yetişmesine, değerli eserlerin vücuda getirilmesine şahit olmuştur.

⁵⁰ Ahmet Ocak, Selçukluların Dini Siyaseti, İstanbul 2002, 93-146.

⁵¹ M.G. S Hodgson, İslâm'ın Serüveni, (Çev. A. Aker- B. Çetinkaya), c. II, İstanbul 1993, s. 49.

Nizâmiye medreseleri, mimarî açıdan camiden ayrı olarak planlanmış ve bir eğitim kurumu olarak inşa edilmiştir. Bu itibarla medreseler, okul mimarîsinin veya üniversite kampüsünün ilk örneğini teşkil etmiştir.

Nizâmiye medreselerinde eğitim dili olarak Arapçanın kullanılması Arap olmayan Müslümanların Arapça öğrenmesini hızlandırmış ve Arapça bütün Müslümanlar için eğitim ve bilim dili olmuştur. Nizâmiye medreselerinde kullanılan eğitim ve öğretim metodu daha sonraki dönemde İslâm dünyasındaki diğer medreselerde de kullanılmış ve geleneksel öğretim metodu haline gelmiştir.

Medresede yetişen insanların inandığı ve yaydığı düşünceler asırlarca İslâm dünyasını etkisi altına almıştır. Tabiri caizse Müslümanların sonraki tarihlerini ve medeniyetlerini Nizâmiye geleneği şekillendirmiştir. Medreselerde zaman zaman kısmen felsefi ve tasavvufî metinlerin bulundurulması ve okunması Sünnî âlimlerin entelektüel hayatını zenginleştirmiştir.

Bu olumlu örnekler yanında Nizâmiye medreseleri ciddi eleştirilere de muhatap olmuştur. Eleştiri konuları şunlardır: Nizâmiye medreselerinde yeni bir din anlayışının ihdas edildiği eleştirisi getirildi. Şöyle ki İmam'î-Haremeyn'in yazdığı "el- Akıdetü'n- Nizâmiye" adlı eserin bizzat Nizamülmük tarafından yazdırıldığı, medreselerde zorunlu ders olarak okutulduğu ve yeni bir din algısının oluşturulmaya çalışıldığı iddia edildi. Eğitimde sadece Şâfiî mezhebini esas almaları ve diğer sünnî mezhepler üzerinde baskı kurmaları, siyasetin ilme müdahalesi, eğitim faaliyetlerinin devletin kontrolüne geçmesi ve devletin din politikası üzerinde belirleyici olması çokça eleştirildi. Siyasiler tarafından kurulan vakıflar müderris ve ulemanın sığınağı olmuştur. Bunun sonucu olarak âlimlerin siyasal iktidara muhalafet etme imkanı zayıflamıştır. Yani âlimler önceden kısmen özerk olurken Nizâmiye medreseleriyle birlikte büyük oranda bağımsızlığını kaybetmiştir. Medreselerde ağırlıklı olarak Şâfiî-Sünnî mezheplere ait fıkıh derslerinin okutulmasıyla birlikte âlimler öncekilerin bilgilerini tekrara başlamıştır. Nizâmiye medreseleri şerh ve haşiye metodu olarak bilinen geleneksel eğitim yönteminin kullanılmasını yaygınlaştırmıştır. Medreselerde pozitif ilimlerin ve felsefe derslerinin sınırlı tutulması veya okutulmaması hatta zaman zaman felsefenin din dışı sayılıp aleyhinde bulunulması İslâm dünyasında özgür düşüncenin ve yenileşmenin gelişmesini engellemiştir. Bütün bunların sonucu olarak Ortaçağda İslâm dünyasında düşünce alanında bir duraklamanın olduğu inancı doğmuştur.

Katip Çelebi, medreselerde akli ilimlerin ve hatta Kelam'ın yok oluşunu şöyle eleştirmiştir: “Birçok kafasız kişi eskileri körü körüne taklitte kayalar gibi hareketsiz donup kaldılar. Düşünmeye başvurmaksızın, yeni bilimleri ret ve inkâr ettiler. Her zaman için kara cahil iken, felsefi ilimleri kötülerden hoşlanır, yer ve gök hakkında hiç bir şey bilmezken kendilerini bilgin yerine koyar oldular. “Yer ve gök âlemini hiç gözlemezler mi? (Kur'an, Âraf VII, 184) şeklindeki uyarı, onlar üzerinde hiçbir iz bırakmadı. Onlara göre yerle göğü gözlemek, onlara bir inek gibi bakmak demektir.”⁵²

Sonuç

Nizâmiye medreseleri Büyük Selçuklular zamanında vezir Nizâmülmülk tarafından kurulmuş önemli bir eğitim kurumudur. Medreseler, müderrislerin seçimi, terfi ve tenzili, vakıflar tarafından desteklenmesi ve müstakil eğitim kurumu olarak inşa edilmeleri münasebetiyle İslam dünyasının ilk teşkilatlı eğitim kurumları olarak kabul edilmiştir.

Medreseler Şii ve Batinilere karşı ehl-i sünnet düşüncesini korumak amacıyla kurulmuştur. Medreseler sayesinde Sünni İslam düşüncesi gayrisünni unsurlara karşı mutlak bir üstünlük kazanmıştır. Nizâmiye medreseleri Şafi fikhini esas almak üzere eğitim yapmış olan fıkıh medreseleridir.

Medreselerdeki müderris ve talebelerin ihtiyaçlarını karşılamak için zengin vakıflar kurulmuştur. Nizâmiye medreselerinde çağın önde gelen birçok sünni âlim müderris olarak ders vermiştir. Talebe olarak eğitim gören gençler zaman içinde aynı medreselerde müderris olmuştur. Nizamiye medreselerinde büyük sûfîler müderris olarak bulunmuş ve tasavvufun ehl-i sünnet çizgisine girmesini sağlamıştır. Bu sayede İslam toplumunda sıkça görülen tekke-medrese çatışması engellenmiştir. Bu medreselerle devletin ihtiyacına göre insan yetiştirilmiştir. Nizâmiye medreselerindeki düşünce sistemi, eğitim programları ve yönetim şekli kendisinden sonraki İslam toplumlarının tamamını etkilemiş ve medreseler için model olmuştur.

Ancak medreselerde tabii bilimlere yer verilmemiştir. Sadece dini ilimlere yer verilmesi Müslümanlar arasında ilim geleneğinin oluşmasını engellemiştir. Bunun sonucu olarak Ortaçağdan itibaren Müslümanların kendilerini yenilemeleri mümkün olamamıştır. Mezhep mensubiyeti ön plana çıkarıldığı için medreseler sınırlı ölçüde düşünce özgürlüğüne sahip

---

⁵² Fazlur Rahman, İslam, s. 262.

olabilmiştir. Medreselerin devletin kontrolünde olması İslâm dünyasında zaman içinde fikri durgunluğu hızlandırmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Muhammed b. İbrahim İbn-i Hallikan, Vefayât'ül- Ayan, (Tercüme Mehmed Rodosuzâde, (Haz. Havva Kurt) Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. I, II, S. 8, Yıl, 1999.

Ali b. Ahmed Müntecibiddin Bedi, Atebet'ül- Ketebe, (Tashih, Muhammed Kazvinî - Abbas İkbâl), İsfahan, 1329.

Abdülkerim Kuşeyri, Kuşeyri Risâlesi, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 2003.

Ali Muhammed Sallâbî, Devleti Selâçika, Beyrut, 2008.

eş- Şehristani, el- Milel ve'n- Nihal, (Çev. M. Tan), İzmir 2006.

Fazlur Rahman, İslam, (Çev. M. Aydın – M. Dağ), Ankara 2012.

Hitti, Philip K, İslâm Tarihi, (Çev. Salih Tuğ), c. 2, İstanbul 1980.

Hodgson, M. G. S, İslâm'ın Serüveni, (Çev. A. Aker- B. Çetinkaya), c. II, İstanbul 1993.

İbn-i Battuta, Seyahatnâme, (Haz. M. Çevik,) İstanbul 1996.

İbnü'l- Esir, el- Kâmil fit-Tarih, (Çev. A. Özeydın), c. X, İstanbul 1987.

İbn Kesir, el- Bidâye ve'n- Nihâye, (Çev. Mehmet Keskin), c. XII, İstanbul 2000.

Karadaş, Cağfer, “Sühreverdî ve İtikadî Görüşleri”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.10, S. 2, Bursa 2002.

Kazıcı, Ziya, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul 1996.

Kemâleddin ibn el- Adim, Buğyat et- Talab fi Tarih Halab (Haz. Ali Sevim), Ankara 1976.

Kerimüddin Aksarâyî, Selçukî Devletleri Tarihi, (Çev. M. N. Gençosman- F. N. Uzluk), Ankara 1943.

Kıvamüddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, Ankara 1999.

Koçak, İnci, "Selçuklu Türklerine Yazılmış Bazı Arapça Şiirler" A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXXII, 1-2, 1988.

Köroğlu, Mehmet, Nizâmiye Medreselerinin İcra Ettiği Fonksiyon ve Etkilediği Coğrafya, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Kurpalidis, G.M, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi, (Çev. İ. Kamalov), İstanbul 2007.

Kuruluş Devrinde Nizâmiye Medreselerinin Müderrisleri

- Nizâmülmülk, Siyasetnâme, (Çev. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul 1987.
- Ocak, Ahmet, Selçukluların Dini Siyaseti, İstanbul 2002.
- Ocak, Ahmet, Selçuklu Medreselerinin Mağrib ve Endülüs Üzerindeki Etkileri, Turkish Studies Volume, 4/3 Spring 2009.
- Özaydın, Abdülkerim, DİA, Nizâmiye, c. 37, İstanbul 2007.
- Sadreddin el- Hüseyini, Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiye, (Çev. N. Lügal), Ankara 1999.
- Sıbt İbn el-Cevzi, Mir'atü'z-Zaman fi Târihi'l- Ayan (Çev. Ali Sevim), Ankara 2011.
- Sühreverdi, Tasavvufun Esasları, (Çev. H. Kamil Yılmaz- İrfan Gündüz), İstanbul 1990.
- Şemseddin Muhammed b. Ahmed, ez- Zehebî, Tarih'ül- İslâm, c. 33, Beyrut, 1987.
- Tâcüddin Ebi Nasr Sübki, Tabakât'üş- Şâfiyyet'il- Kübra, c. 4, 5, Kahire 1964.
- Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti, İstanbul 1980.
- Yazıcı, Nesimi, İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi, Ankara 2004.
- Zekeriya b. Muhammed el- Kazvînî, Asâr'ül- Bilâd ve Ahbâr el- İbad (M. J. de Goeje, Leiden E. J. Brill), Mektebe Mişkât'il- İslâmiyye, 1967.